

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 316.7

DOI 10.32461/2226-3209.4.2023.293706

Цитування:

Копієвська О. Р. Травма & істерія в європейській культурі fin de siècle (частина 2). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2023. № 4. С. 3–8.

Kopiievska O. (2023). Trauma & Hysteria in Fin De Siècle European Culture (Part 2). National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal, 4, 3–8 [in Ukrainian].

*Копієвська Ольга Рафаїлівна,
доктор культурології, професор,
в.о. ректора Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0002-4537-4888>
okopievska@gmail.com*

ТРАВМА & ІСТЕРІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ FIN DE SIÈCLE (частина 2)

Мета статті – проаналізувати причини актуалізації проблематики травм, істерії в європейській культурі fin de siècle; виявити роль естетизації, театралізації і фотографії в комодифікації ментальних хвороб. **Методологія дослідження** включає загальнонаукові принципи систематизації та узагальнення досліджуваної проблеми, які дали змогу визначити й науково обґрунтувати наявні теорії, концептуальні підходи до розуміння змісту понять «травма», «психологічна травма», «істерія», «ментальні хвороби». Застосування аксіологічного підходу дало можливість виявити в розглянутих теоріях міждисциплінарний характер, персоналізовані культурологічні наукові позиції. Використання аналітичного методу зумовило встановлення концептуальних засад щодо подальших наукових перспектив осмислення проблематизації травми, психологічної травми, істерії як ментальних хвороб в оптиці культурологічного знання. **Наукова новизна** полягає в здійсненні культурологічної рефлексії щодо з'ясування соціокультурної зумовленості поширення істерії і психологічної травми як ментальних хвороб. **Висновки.** У статті розглянуто питання, пов'язані з осмисленням у культурі кінця XIX – початку XX ст. змісту істерії і травми не як суто медичних, а як соціокультурних феноменів. Естетизація, театралізація, комодифікація ментальних хвороб, започаткована на прикладі істерії Ж.-М. Шарко, актуалізувала і стимулювала їх обговорення в нових ракурсах, відкрила нові дискурсивні простори дослідження: психоаналітичний, соціальний, художній, мистецький, естетичний, які при цьому не існували в чистому вигляді, а поєднувалися між собою. У культурі fin de siècle істерія, травма вбудовуються в структуру суб'єктивного і визначаються через процеси, події та сприйняття людини як особлива ідея інтеріоризації світу, де танатологічна проблематика представляє фундаментальну ознаку культури, пов'язану з передчуттям й очікуванням наближення смерті, з буттям у межах «конечності людського життя»; а художні репрезентації розщепленої, «істеричної», травмованої особистості знаходять втілення у творчості європейських художників, скульпторів і письменників. Фотографія як новий спосіб бачення світу, соціального й індивідуального буття символізувала та виражала зв'язок науки й мистецтва, розширювала спектр емоційного стану людини й сприяла комодифікації істерії в «театральних видовищах», представлених у лікарні Сальпетрієр.

Ключові слова: травма, істерія, проблематизація травми&істерії, ментальні хвороби, естетизація, театралізація, фотографія, комодифікація, європейська культура, fin de siècle.

Kopiievska Olha, Doctor of Cultural Studies, Professor, Acting Rector of National Academy of Culture and Arts Management

Trauma & Hysteria in Fin De Siècle European Culture (Part 2)

The purpose of the article is to analyse the reasons for the actualisation of the issues of trauma and hysteria in the European culture of the fin de siècle; to identify the role of aesthetisation, theatricalisation and photography in the commodification of mental illness. **The research methodology** includes the general scientific principles of systematisation and generalisation of the problem under study, which made it possible to identify and scientifically substantiate existing theories and conceptual approaches to understanding the content of the concepts of "trauma", "psychological trauma", "hysteria", "mental illness". The application of the axiological approach made it possible to identify interdisciplinary nature and personalised cultural scientific positions in the theories under consideration. The use of the analytical method led to the establishment of conceptual foundations for further scientific perspectives on the problematisation of trauma, psychological trauma, hysteria as mental illnesses in the optics of cultural knowledge. **The scientific novelty** lies in the implementation of cultural reflection to clarify the socio-cultural determinants of the spread

of hysteria and psychological trauma as mental illnesses. **Conclusions.** The article deals with the issues related to the understanding of the content of hysteria and trauma in the culture of the late nineteenth and early twentieth centuries not as purely medical, but as socio-cultural phenomena. The aestheticisation, theatricalisation, and commodification of mental illnesses, initiated by the example of J.-M. Charcot's hysteria, actualised and stimulated their discussion from new perspectives, opened up new discursive spaces of research: psychoanalytic, social, artistic, aesthetic, which did not exist in their pure form but were combined with each other. In the fin de siècle culture, hysteria and trauma are embedded in the structure of the subjective and are defined through processes, events and human perception as a special idea of internalising the world, where the thanatological problematic represents a fundamental feature of culture associated with the anticipation and expectation of the approach of death, with being within the "finitude of human life"; and artistic representations of a split, "hysterical", traumatised personality are embodied in the works of European painters, sculptors, and writers. Photography, as a new way of seeing the world, social and individual existence, symbolised and expressed the connection between science and art, expanded the range of human emotional states and contributed to the commodification of hysteria in the "theatrical spectacles" presented at the Salpetriere Hospital.

Keywords: trauma, hysteria, problematisation of trauma & hysteria, mental illness, aestheticisation, theatricalisation, photography, commodification, European culture, fin de siècle.

Актуальність теми дослідження. Представлена в статті проблематика травми & істерії в європейській культурі fin de siècle є продовженням серії статей, у яких було проаналізовано культурно-історичний контекст проблематизації феномену травми у європейському науковому дискурсі кінця XIX – початку XX століття, де зроблено висновок, що вона розпочинається з формування психоаналітичного дискурсу [3]. У першій частині статті «Травма & істерія в європейській культурі fin de siècle» розкрито проблемне поле сучасних trauma studies, висвітлено взаємозв'язок таких феноменів, як істерія і травма в межах культури fin de siècle з погляду двох взаємовиключних тропів: у першому випадку – це песимізм, занепад і виродження, моральна дегенерація і деградація; у другому – очікування нової ери, оптимізм, віра в прогрес, підкріплений досягненнями другої промислової революції і ще не виявленими здатностями людського розуму проникати в глибини невідомого, зокрема й людської психіки [4].

Друга частина статті «Травма & істерія в європейській культурі fin de siècle» актуалізує наше звернення до істерії як неоднозначного та парадоксального феномену. Крім того, така історична рефлексія необхідна й для подальшого аналізу особливостей парадигмальної трансплантації травми в її різних модусах у предметне поле культурології і травматичних студій.

Істерія як хвороба своїм корінням сягає давніх часів, оскільки мала місце в різних народів у різні часи, що й зумовлює її тривалу соціокультурну історію. З античних часів істерію (давньогр. – «матка») розглядали як «типове жіноче» захворювання, пов'язане з особливістю її фізіології. Що ж до християнської культури Середньовіччя, то першородна гріховність жінки дала змогу сприймати хворих на цю хворобу жінок як

носіїв демонічного, відьмівського начала. Розробляти діагностику цієї хвороби лікарі розпочали в добу Відродження і продовжили в епоху Просвітництва. У цей самий час у філософії сенсуалізму як одного із напрямів просвітницької філософії закладається теоретичне підґрунтя дослідження істерії, оскільки базовий постулат сенсуалізму полягав у тому, що фізичну й ментальну поведінку людини визначають нервова система та мозок, а душевні хвороби виникають внаслідок їх порушення. Варто зауважити, що про функції мозку та нервової системи було відомо давно, але лише Просвітництво надало їм такого великого значення.

Сучасний португальсько-американський вчений нейробіолог А. Дамасіо щодо цього пише: «... нервові системи забезпечують високий рівень функціональної координації, якої потребують багатоклітинні організми. Нервова система стала спасінням для складних багатоклітинних організмів, а речі, створені завдяки їй: ментальні образи, почуття, свідомість, творчість, культура – згодом стали спасінням для організмів із нервовими системами» [1, 25].

Грунтовне дослідження істерії здійснює Ж.-М. Шарко (1825–1893): французький невролог, головний лікар паризької клініки Сальпетрієр визначає її як психічне захворювання, пов'язане з пригніченими нервовими розладами й травмами, що виражаються за допомогою тіла хворого. Істерія, починаючи з другої половини XIX ст., яку в пресі називали «великим неврозом», стає не тільки предметом медицини та психіатрії, а й ключем до розуміння різних феноменів, до яких поряд з релігійним фанатизмом, відхиленнями в сексуальній поведінці належить і травма. Однак відсутність раціонального пояснення природи істерії ставить під сумнів, якщо не сказати більше, будь-яку спробу авторитетної мови або

дискурсу, що пропонує інтерпретувати її відповідно до єдиної, раціональної у своїй суті істини. Тобто істерія не піддається повною мірою раціоналізації як одному із базових чинників модернізації і тому її ірраціональна сутність, своєрідний «протеїзм» містить у собі підривний потенціал, спроба вивільнення якого шляхом її естетизації та театралізації належить французькому неврологу.

У клініці Сальпетрієр Ж.-М. Шарко, відповідно до того, що істерія передбачає свободу тіла й духу, а відтак вивільняє несвідоме та прихований глибоко в душі людини біль, створив своєрідний «театр істерії», режисером якого виступав сам невролог. Ціннісний смисл подібної інновації певною мірою кореспондується з культивуванням естетизму й тенденцією театралізації життя в культурі fin de siècle.

Так, естетизм, будучи особливим типом світовідчуття з відповідною системою цінностей, орієнтований на сприйняття навколишнього світу і людини в дискурсі краси, витонченості й досконалості. Ставлення до реальності як до естетичного феномену суголосне тезі Ніцше, що «буття і світ можуть бути виправдані як естетичні феномени». Переконаність у самодостатності мистецтва й у тому, що життя наслідує мистецтво, а не навпаки, а відтак – стилізація життя під мистецтво, його незалежність від моралі та політики і ствердження естетичного ідеалу споглядального життя. У цьому контексті й відбувається естетизація ментальних хвороб, а в нашому випадку – істерії.

Театралізація феномену істерії, яку здійснив Шарко, стала можливою лише в контексті секуляризації як одного із чинників модернізації, невід'ємного атрибуту європейської цивілізації, внаслідок якої складається модерна теолого-політична конфігурація, де релігія як самостійна інституція не регламентує розвиток науки, культури й мистецтва. А дослідження істерії мало «продемонструвати торжество світського просвітництва над реакційними забобонами, а також моральну перевагу світського світогляду» [2, 32].

У формуванні істеричного симптому, як доводив Шарко, вирішальне значення має мімесис, а відтак міметичність / міметизм є обов'язковим компонентом істерії, що уподібнює її з мистецтвом і поєднує з ним. Але при цьому міметизм спрямувався не на конкретну людину, а на все оточення, як дійшов висновку французький вчений Жорж Діді-Юберман, досліджуючи природу істерії.

Такий підхід дав змогу Шарко не лише перетворити простір лікарні Сальпетрієр на театральну сцену, а й створити своєрідну «театральну лабораторію», де відбувалася репрезентація мовою нічим не скутого, оголеного жіночого тіла емоційного стану жінок, їх латентних, неусвідомлюваних та витіснених у підсвідомість травматичних подій, бажань, зокрема й чуттєвих сексуальних, далеких від соціальних норм другої половини XIX століття. У подібних театралізованих виставах брали участь не лише пацієнти, а й лікарі, що виконували функції акторів, чітко повторюючи відрепетирувані тілесні пози та рухи. Однак мета участі медичних працівників полягала в демонстрації результатів лікування і здатності керувати «патологічними тілами».

У праці «Розумові епідемії» учня та колеги Шарко П. Реньяра, опублікованій у 1886 році, міститься детальний опис істеричних нападів як «дивних театральних ефектів», які розіграли та представили пацієнтки лікарні. Ці «репрезентації», на його думку, нагадують спектакль у трьох фазах. В епілозі під назвою «Психози XX віку» П. Реньяр пише: «... я дуже побоююся, що найбільш характерною розумовою епідемією XX століття може стати марення фанатичного насильства, крові та руйнування» [6]. Історія не лише XX-го, а й XXI століття засвідчила правоту П. Реньяра, оскільки «фанатичне марення» «кремлівського старця» обернулося на українських землях морем крові, руйнуванням осель українців і цивільної інфраструктури, плондруванням культури.

Театралізація та естетизація істерії актуалізувала її соціальний дискурс, оскільки візуальна репрезентація жіночої чуттєвості суперечила домінуючій моделі «люблячої дружини та матері», образу пасивної, підлеглої і контрольованої, згідно з М. Фуко, патріархальним органом дисциплінарної влади – сім'єю і медициною. Достатньо показовим у контексті нашого дослідження є той факт, що суфражистки, які також виступали проти патріархальної моралі й боролися за права жінок, відстоюючи власну свободу, також були проти естетизації, сексуалізації і фемінізації, істерії, визначаючи її виключно жіночою хворобою. Однак, попри позицію суфражисток, що заслуговує на самостійне предметне дослідження, театралізація та естетизація істерії свідчили про злам культурних стереотипів і цінностей, серед яких і приписи «вікторіанської моралі», що жорстко контролювала й пригнічувала будь-які прояви

людської природи, насамперед еротичності та сексуальності.

Необхідно також звернути увагу на те, що вже перші візуальні репрезентації на світлинах оголеного хворого істеричного тіла не лише створювали його негативний образ, а викликали протест, оскільки руйнували етичні норми та нівелювали межу між публічним і приватним життям. А в соціумі, де стверджується цінність приватного життя, подібне втручання в особисте життя вважалося неприйнятним. Однак цей аспект також потребує самостійного дослідження.

«Вибухоподібна експансія ринку» [7] під час другої індустріально-технологічної революції поширюється не лише на галузі промислового виробництва, а й на сферу культури і мистецтва. Поступово зростає залежність письменників, художників, композиторів і музикантів від попиту та кон'юнктури ринку. Змінюється навіть структура творчої діяльності, що дедалі більше підпорядковується принципам менеджменту. Подібні трансформації пов'язані з процесом комодифікації (від англ. commodity – товар) як проникнення ринкових відносин у некомерційні сфери діяльності, перетворення не-товарів на товари.

Комодифікація відбувається в процесі розвитку ринкових відносин, становлення індустріального, модерного суспільства в усіх сферах його життєдіяльності, поширюючись і на індивідуальне життя людини, включаючи і її тіло. Вітчизняна дослідниця О. Олійник визначає комодифікацію «як перехід об'єкта культури (твору мистецтва, тексту) або доступу до нього від процесу творчості (індивідуальної або колективної) до категорії господарювання, від створення або отримання статусу культурного об'єкта до індивідуального споживання чи масового репродукування» [5, 156].

«Непоборне панування процесу комодифікації» (В. Беньямін) перетворило й істерію на товар, що здійснив Шарко спільно з лікарями Сальпетрієр, наділивши її естетичною цінністю.

Активне поширення медичних ілюстрацій, і не лише, з метою медичного інформування, публікація та розповсюдження альбомів репродукцій напівоголених або оголених жіночих тіл в істеричних і навіть непристойних позах роблять з істерії комерційний продукт. Крім цього, лікарі використовували пацієнтів (переважно жіночої статі) як своєрідний «реквізит», влаштовуючи драматичні публічні демонстрації, «тілесні перформанси»

загіпнотизованих хворих у Театрі Сальпетрієр [12, 47–50].

Ж.-М. Шарко для створення своєрідного «алфавіту» істерії, а ширше – її художньої мови, використав власну колекцією творів античного й ренесансного мистецтва із сюжетами видінь та екстазів святих, інтерпретуючи їх як недиагностовані, але візуально задокументовані прояви істерії. Іконографічні репрезентації одержимості й релігійного екстазу з V по XVIII століття знайшли відображення і в роботі *Les demoniaques dans l'art* (1886), яку написав французький невропатолог у співавторстві з лікарем-художником П. Ріше.

Малюнки з колекції, фотографії та рисунки поз істеричних тіл пацієнтів лікарні виконували функції букв і, будучи вбудовані в таблицю, представлені як класифікація художніх поз істерії, її «алфавітна» структура. «Праці Шарко, – пише Е. Кандель, лауреат Нобелівської премії в галузі медицини і фізіології та знавець мистецтва модернізму, – примусили Бреєра, Фрейда й деяких інших лікарів зацікавитися позами їх власних пацієнтів-істериків. Описуючи ці пози у своїх працях, лікарі створили естетичну типологію положень тіл істериків – нову іконографію» [11, 182].

«Алфавіт істерії», який розробив Шарко, кореспондується, на що звертають увагу науковці, з концепцією французького філософа М. Фуко щодо естетизації захворювань та перетворення *ars erotica* на *scientia sexualis* в XIX столітті, тобто конструювання диспозитиву сексуальності [8]. Філософ пише, що наприкінці XVIII століття алфавіт розглядали як ідеальну схему аналізу і тому без суттєвих змін схему алфавіту використовують для класифікації клінічних захворювань. М. Фуко вважав, що естетична складова хвороби з'являється тільки тоді, коли хвороба розбивається на маленькі видимі сегменти, що відповідають «буквам» алфавіту [9].

Подібні візуалізації як демонстрація контролю над патологічними тілами, на що звертають увагу дослідники, сприяли захопленню істерією в середовищі насамперед художньої та інтелектуальної еліти. І саме Шарко вперше здійснює «естетичне осмислення істерії як патології», започатковує процес «естетизації хвороби». «Жюль Клареті, відомий французький журналіст, публіцист, драматург, член Французької академії, – пише Ж. Дюбі-Юберман, – будучи шанувальником Шарко, після відвідин клініки назвав її «Версалем болю», де Шарко був і Королем-

сонцем, і Цезарем, і апостолом, і Данте» [10, 15–16].

Прогресивні й антиклерикальні ідеали, які сповідував Шарко, а також інтенція на максимальну професійну самореалізацію, поєднана з прагненням до визнання, спонукали його запрошувати письменників, журналістів та політиків на публічні демонстрації, під час яких він представив результати своєї роботи з істерії.

Театральні репрезентації істерії актуалізують осмислення цього феномену в науковому дискурсі. Так медики лікарні Сальпетрієр разом із Ж.-М. Шарко опублікували більш ніж сто двадцять тематичних досліджень, присвячених хворим на істерію. А створення привабливого образу хвороби сприяло її популярності, що вплинуло на французьке візуальне мистецтво другої половини XIX століття (О. Роден.), надихало письменників Гі де Мопассана, Альфонса та Леона Доде, актрису Сару Бернар та ін. Популяризації театру Сальпетрієр, крім того, що його відвідували представники творчої та інтелектуальної еліти, допомагали й публікації в журналах 1870–1880-х років карикатур на Ж.-М. Шарко, де його представляли як головного психіатра світу, «Наполеона неврозів».

Перетворенню істеричного тіла на товар, своєрідний «масовий продукт», сприяла відкрита 1878 року фотолабораторія в лікарні Сальпетрієр, що свідчить про взаємозв'язок істерії та фотографії, винайдення якої та постійне вдосконалення технології фотографування закладає нові традиції візуальної репрезентації людського тіла й стає важливим елементом формування уявлень про нього. Однією зі значущих функцій фотографії ще в 1860-х роках стає її використання в медицині, не в останню чергу – фіксація у вигляді пограничних психічних станів і візуалізація відхилень норми.

Фотографія поступово перетворюється на найбільш затребуваний та актуальний засіб документування інформації про світ і людину та її життя. З винаходом фотографії мова тіла стала вважатися способом вираження емоцій, «верифікатором» невидимої душі, коли за допомогою тіла відбувається артикуляція різних соціально значущих проблем, якими на той час вважали ментальні хвороби. Вона й до сьогодні зберігає функцію формування уявлень про людське тіло відповідно до наявних у соціумі дискурсів.

Фотографія вже не втілює редукований досвід, а здатна представити всю повноту тілесної присутності, досконалим еквівалентом

якої вона стає. І тому не лише метафорично «описує» переживання, незвичайні враження, мінливі стани від екзальтації до апатії і байдужості, а й парадоксальним чином поєднує ці настрої. Вона здатна відобразити весь спектр переживань – від зачарованості, всепоглинаючого інтересу, інтенсивної насолоди до повної індиферентності, розчарування та нудьги, що особливо важливо для репрезентації «істеричної тілесності».

Отже, фотографія заклала підґрунтя для використання візуального образу як документа, що репрезентує ті чи інші аспекти реальності, зокрема й життя людського тіла. А в нашому випадку – істеричного тіла. Фотографія як технологічна інновація дала змогу Ж. М. Шарко разом з лікарями клініки на основі архівування та опису симптомів у різних стадіях і фазах істерії (хронофотографії нападів) розробити «алфавіт істерії», її «нову іконографію» [11].

Після смерті П. Шарко феномен істерії втрачає своє значення і популярність. Але З. Фрейд, пройшовши стажування в останнього й ознайомившись із практикою «школи Сальпетрієр», повертається в 1886 році до Відня, де продовжує досліджувати істерію. Так уже в першій своїй доповіді «Про істерію у чоловіків» перед членами Віденського товариства лікарів (Gesellschaft der Ärzte) цього ж року він доводив, що прояви істерії в жінок та чоловіків однакові. Тим самим Фрейд завдав «історичний удар» по істерії, зруйнувавши міф про останню як суто жіночу хворобу. І саме з ім'ям віденського вченого пов'язана парадигмальна трансплантація психічної травми зі сфери медицини й психіатрії в предметне поле соціально-гуманітарних наук.

Наукова новизна полягає в здійсненні культурологічної рефлексії щодо з'ясування соціокультурної зумовленості поширення істерії і психологічної травми як ментальних хвороб.

Висновки. У культурі кінця XIX – початку XX століття відбувається осмислення істерії і травми не як суто медичних, а як соціокультурних феноменів. Естетизація, театралізація, комодифікація ментальних хвороб, започаткована на прикладі істерії Ж.-М. Шарко, актуалізувала та стимулювала їх обговорення в нових ракурсах, відкрила нові дискурсивні простори для дослідження: психоаналітичний, соціальний, художній, мистецький, естетичний, які при цьому не існували в чистому вигляді, а поєднувалися між собою.

У культурі fin de siècle істерія, травма починають вбудовуватися у структуру суб'єктивного та визначатися через процеси, події та сприйняття людини як особлива ідея інтеріоризації світу, де танатологічна проблематика представляє фундаментальну ознаку культури, пов'язану з передчуттям та очікуванням наближення смерті, з буттям у межах «конечності людського життя». А художні репрезентації розщепленої, «істеричної», травмованої особистості знаходять втілення у творчості європейських художників, скульпторів і письменників.

Фотографія як новий спосіб бачення світу, соціального й індивідуального буття символізувала та виражала зв'язок науки й мистецтва, розширювала спектр емоційного стану людини та сприяла комодифікації істерії в «театральних видовищах», представлених у лікарні Сальпетрієр.

Стаття підготовлені в межах реалізації проєкту Erasmus+ «Академічна протидія гібридним загрозам» (Academic Response to Hybrid Threat, WARN) 610133-EPP-1-2019-1-FI-EPPKA2-SVNE-JP, що фінансується за підтримки Європейської комісії.

Література

1. Антоніо Дамасіо. Почуття і знання. Шлях до свідомого розуму. Київ : Лабораторія. 2022. 160 с.
2. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання. Львів : В-во Старого Лева, 2022. 424 с.
3. Копієвська О. Р. Проблематизація травми у європейському науковому дискурсі кінця XIX – початку XX ст.: культурно-історичний контекст. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2023. № 1. С. 3–8.
4. Копієвська О. Р. Травма & істерія в європейській культурі fin de siècle. (частина 1). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2023. № 3. С. 3–9.
5. Олійник О. Комодифікація як інструмент культурного виробництва. *Культурологічна думка*. 2020. Т. 18. № 2. С. 156–164.
6. Реньяр П. Умственные эпидемии / пер. с фр. Эл. Зауэр. Emergency Exit, 2004. 296 с. URL: <http://psylib.org.ua/books/renya01/index.htm> (дата звернення: вересень 2023).
7. Тоффлер Елвін. Третя хвиля / пер. з англ. А. Євса. Київ : Всесвіт, 2000. 480 с.
8. Foucault M. Power. Truth. Strategy. Feral Publications, 1979. 184 p.

9. Foucault Michel. The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception, 1973.

10. Invention of hysteria: Charcot and the photographic iconography of the Salpêtrière / Georges Didi-Huberman ; translated by Alisa Hartz. London : The MIT Press Cambridge, 2003. 373 p.

11. Kandel Eric R. The Age of Insight: The Quest to Understand the Unconscious in Art, Mind, and Brain, from Vienna 1900 to the Present. New York : Random House. 2012.

12. Preez A. Putting on appearances: mimetic representations of hysteria. *De Arte*. 2004. Iss. 69. P. 47–61.

References

1. Antonio, Damasio. (2022). Feelings and knowledge. The way to a conscious mind. Kyiv [in Ukrainian].
2. Herman, J. (2022). Psychological trauma and the path to recovery. Lviv [in Ukrainian].
3. Kopyevska, O. R. (2023). Problematisation of trauma in the European scientific discourse of the late 19th and early 20th centuries: cultural and historical context. *Herald of National Academy of Culture and Arts Management*, 1, 3–8 [in Ukrainian].
4. Kopyevska, O. (2023). Trauma & hysteria in fin de siècle European culture (Part 1). *Herald of National Academy of Culture and Arts Management*, 3, 3–9 [in Ukrainian].
5. Oliynyk, O. (2020). Commodification as a tool of cultural production. *Cultural thought*, 18 (2), 156–164 [in Ukrainian].
6. Regnard, P. (2004). Mental epidemics / trans. from fr. Email Sauer. Emergency Exit, 296. URL: <http://psylib.org.ua/books/renya01/index.htm> [in Russian].
7. Toffler, A. (2000). The third wave / trans. from English A. Yevsa. Kyiv [in Ukrainian].
8. Foucault, M. (1979). Power. Truth. Strategy. Feral Publications [in English].
9. Foucault, Michel. (1973). The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception [in English].
10. Georges, Didi-Huberman. (2003). Invention of hysteria: Charcot and the photographic iconography of the Salpêtrière / trans. by A. Hartz. London: The MIT Press Cambridge [in English].
11. Kandel, Eric R. (2012). The Age of Insight: The Quest to Understand the Unconscious in Art, Mind, and Brain, from Vienna 1900 to the Present. New York: Random House [in English].
12. Preez, A. (2004). Putting on appearances: mimetic representations of hysteria. *De Arte*, 69, 47–61 [in English].

Стаття надійшла до редакції 04.10.2023
Отримано після доопрацювання 09.11.2023
Прийнято до друку 17.11.2023